

עוד על פניה לרופא אליל

עוד על פניה לרופא אליל[1]

לכבוד העורך,

1. הרב הלפרין ציטט את דברי התוספות במסכת יומא דף פ"ה ע"א דה: ולפקח עליו את הגל אינו כן

"שלא יבוא בשום ענין לידי מיתת ישראל",

ונתן לציטוט זה פירוש מרחיב ללא קץ וללא גבול וכוונתו שבכל מצב ובכל דרך אסור לבוא לידי מיתת ישראל. ואף שפירוש זה אפשרי אין זה מוכח מן התוספות כי התוספות עוסקים במה שאמר שמואל על המשנה

"מצא בה תינוק מושלך אם רוב כותים, כותי"... אמר שמואל ולענין פיקוח נפש אינו כן"

ועל כך אמרו התוספות "שלא יוכל לבוא בשום ענין לידי מיתת ישראל" ופירוש "בשום ענין" בהקשר הזה הוא, אפילו רובם כותים והחשש שהתינוק מישראל, רחוק, אעפ"כ "וחי בהם" גם בחשש רחוק כזה מפקחים את הגל בשבת מעל התינוק להצילו, ולא שבכל סוגי הריפוי מותר לעבור על איסור תורה. כאמור לעיל, הפירוש של הרב הלפרין אפשרי אך אינו מוכח מן תוספות, מה עוד, שבהמשך הביא הרב הלפרין עצמו שיטת הרמב"ם שלא בכל ענין אומרים וחי בהם.

לאור הנ"ל, גם מסקנתו:

"מכאן שגם טיפול "מאגי" בעל יעילות מוכחת סטטיסטית דינו לא יכול להיות שונה מדין טיפול אחר עם תוצאות סטטיסטיות דומות. שהרי הלימוד "והחי בהם ולא שימות בהם" - "שלא יכול לבוא בשום ענין לידי מיתת ישראל",

אף היא תלויה באם נייחס לתוספות פירוש מרחיב או מצמצם כמתואר לעיל[2].

2. הרב הלפרין השווה בין אפקט פלצבו לבין טיפול מאגי וכרך אותם ביחד. נראה לי שאין נכון לעשות כן כי בפשטות אפקט הפלצבו הינו מדרכי הרפואה לכל דבר ואילו טיפול מאגי, אף שלפעמים יגרור אחריו את אפקט הפלצבו, אינו כן וניתן להעלות דוגמאות רבות לטיפול מאגי שאפקט הפלצבו אינו רלבנטי לגביו. לכן אם באים לדון באפקט הפלצבו שבטיפול מאגי, אזי לא רלבנטיות כל השיטות הדנות ברפואה סגולית ואם מותר לעבור בגינה על איסור תורה.

3. לענין מה שכתב בפרק "מתי אסר הרמב"ם דחיית איסור להצלת חיים ע"י רפואה סגולית".

נראה לי שרפואה יכולה להיות אחת משלשה אופנים:

א. רפואה הבאה מן ההיגיון וההבנה.

ב. רפואה שנלמדת מן הניסיון גם אם אין יודעים את גורם ההשפעה שלה.

ג. רפואה סגולית.

לפי הבנתי, הרמב"ם הגדיר רפואה טבעית כאחד משני האופנים הראשונים לעומת השלישי שהוא רפואה סגולית האסורה תמיד וזהו שאמר הרמב"ם^[3]: אין עוברין על מצווה אלא בריפוי בלבד [ומהו ריפוי] שהוא דבר ברור שההיגיון והניסיון הפשוט מחייבים אותו, אבל הריפוי בסגולות לא, [תמיד לא] לפי שעניינם חלוש [ומוכח במקום אחר שלדעתו אין בו ממש כלל]^[4] לא יחייבהו ההיגיון [איננו נובע ממסקנה הגיונית] וניסיונו רחוק [שלפעמים נראה שניסיונו מוכח אך הוא טעות]^[5]

לאור הבנה זו לא יתכן ליחס לרמב"ם היתר לרפואה סגולית במקום איסור גם אם נראה שיש סיכוי לריפוי, וזאת משני טעמים:

א. עדיין זה יהיה ריפוי בסגולות והרי הרמב"ם אמר "שאין עוברים על מצווה אלא בריפוי בלבד".

ב. תוצאות הניסיון ודאי מטעות והן רק לכאורה - "וניסיונו רחוק". אני עצמי אינני יודע על סגולה שנעשה בה ניסיון אמפירי אמיתי, ובודאי לא ניסיון שנטרל את אפקט הפלצבו^[6].

השאלה שיש להציג ולדון בה בהקשר לפרק זה שבמאמר היא, אם מותר להשתמש ברפואה סגולית למען אפקט הפלצבו^[7].

לפי מה שאמרנו בביאור שיטת הרמב"ם, תתיישב גם הסתירה לכאורה^[8] שהצביע עליה בשו"ת הרשב"א חלק א' סימן תי"ג בדברי הרמב"ם במורה נבוכים חלק ג' פרק ל"ז שמצד אחד אמר^[9]:

"כל מה שיאמרו שהוא מועיל ממה שלא יגזור אותו העיון הטבעי אבל נהגו להתיר לפי דעתם כמנהג הסגולות והכוחות המיוחדות אסור והוא אמרו (ויקרא כ, כג) לא תלכו בחוקות הגוי, והם יקראו דרכי האמורי מפני שהם סעיפי מעשה המכשפים ושהם דברים לא יגזרם היקש טבעי"

ובהמשך דבריו התיר לענוד מסמר הצלוב וכן שועל וכדומה. אלא שהרמב"ם בעצמו עמד על הקושי ואמר^[10]:

"ולא יקשה עליך הדברים אשר התירו כמו מסמר צלוב וכן השועל כי בזמנים ההם חשבו כי בדרך ניסיון הבינו אותם ונעשו לשום רפואה... ואף על פי שלא תחייבם הסברה, הוא מותר לעשותו משום רפואה והוא בכלל [ענף] הרפואות המשלשות".

ולפני כן כתב:

"כל שיש בו משום רפואה - אין בו משום דרכי האמורי"

נמצא שמסמר הצלוב "לא יגזור אותו העיון הטבעי" דהיינו השימוש בו אינו נובע מאחת משני האופנים של הרפואה שצינו למעלה - לא מן הסברה ההגיונית ולא מן הניסיון, אעפ"כ, מאחר "כי בזמנים ההם חשבו כי בדרך ניסיון הבינו אותם" הרי שהם "נעשו לשם רפואה" וכבר אמר הרמב"ם לעיל "כל שיש בו משום רפואה - אין בו משום דרכי האמורי" ולכן הם מותרים ואינם נחשבים לדרכי האמורי והרמב"ם עצמו כלל לא התכוון לומר שהמסמר הצלוב וכן השועל יש בסגולתם ממש ובשל ניסיונם החיובי, מותרים.

יתר על כן, אחר שהרמב"ם סובר שבכל הדברים הללו אין ממש ורק "כי בזמנים ההם חשבו כי בדרך ניסיון הבינו אותם" מה שאינו נכון, אלא בטעות, לא יעלה על הדעת שהרמב"ם יתיר לעשות סגולה כזאת לשם ריפוי חולה שיש

בו סכנה במקום שעובר על איסור תורה וכל דבריו לא באו אלא לומר שבמקרה שהעושה כך, חושב שזו רפואה אמיתית, אין בכך איסור דרכי האמורי וחלילה להקיש מכאן שמותר בגין סגולה כזו לעבור על איסורים כמו שבת או מאכלות אסורים.

4. בהערה 10 הובאו חמשה אופנים לפרש את שיטת רבי מתיא בן החרש:

לגבי אופן א': אם הכוונה לומר שדי באמונה עממית על התועלת שברפואה, גם אם בפועל אינה מועילה, אזי שיטתו אינה הגיונית ואינה מובנת, ואם היא מועילה, אין רפואה זו שייכת לאמונה עממית. ואם כוונתו לומר כמו באופן ב' "שההרגל עזר טבעי בהם" וההבדל בין א' ל-ב' הוא בנפיצות האמונה העממית, אזי העיקר חסר מן הספר.

לגבי אופן ג': שיטת ריפוי כזו אשר תוקפת את המחלה על ידי מי או מה שמחולל אותה, אכן הייתה ידועה בעולם העתיק והיא מכונה ATHETIC MAGIC או APOTROPAIC MAGIC.

בספריה של אפלטון (מעין אנציקלופדיה של מיתוסים יוונים, המשוער שנכתבה לכל המאוחר במאה הראשונה לספירה) בספר 3 של הסיכומים בקטעים 17-20, מופיע סיפור על מלך מאיסייה שאכיליס פגע בו בכידונו ולא נמצאה לו כל תרופה אלא שיניח על מקום הפציעה חלודה של הכידון שפגע בו [11].

5. כפי שהובא במאמר, שיטת הרמב"ם היא שכישוף אוב וחבריהם כולם שקר כזב ורמייה ובלשון הרמב"ם [12]:

"ודברים האלו כולן שקר וכזב הן"

לפי הנ"ל, יש לכאורה להבין את לשונו הרמב"ם בהלכה קודמת:

"המכשף חייב סקילה, והוא שעשה מעשה כשפים אבל האוחז את העיניים והוא שיראה שעשה והוא לא עשה לוקה מכת מרדות".

מה בין מכשף שהוא שקר וכזב לבין מאחז עיניים הרי כל מכשף הוא מאחז עיניים. בכסף משנה (שם) הסביר שמאחז עיניים:

"לא למימר שלא עשה מעשה כלל אלא היינו לומר שאותו מעשה תימהון שנראה לבני אדם שעשה לא עשאו באמת אלא שנדמה להם כך אבל ודאי שהוא עושה שום מעשה עד שאחז עיניהם להדמות כך ומאחר שיש בו מעשה, בדין היה ללקות עליו שתיים וכו'".

א"כ, יש להבין מה בין מכשף שהוא לדברי הרמב"ם שקר וכזב לבין מאחז עיניים, שהרי גם מאחז עיניים עושה מעשה.

מקור השוני בדין, שבין מכשף ממש לבין מאחז עיניים נמצא במשנה [13]:

"המכשף העושה מעשה חייב ולא האוחז את העיניים. ר"ע אומר משום ר' יהושע שנים לוקטים קישואין אחד לוקט פטור ואחד לוקט חייב - העושה מעשה חייב האוחז את העיניים פטור"

משמע שהעושה מעשה, מלקט קישואין ממש וכן פירש רש"י שם ד"ה העושה מעשה: "שהייתה כאן שדה קישואין ולקטה ממש בכשפים, חייב".

לולא שיטת הרמב"ם ניתן היה להסביר שהעושה מעשה הוא מי שפועל ומצליח לפעול בדרך של כישוף ומאחז העיניים עושה מעשה שאיננו כישוף אמיתי והוא רק מאחז עיני הצופים בו. אך כאמור לעיל, הסבר זה עומד בניגוד לשיטת הרמב"ם שכולן שקר וכזב הן.

עוד לשון שלכאורה איננה מתיישבת עם שיטת הרמב"ם נמצאת ברד"ק בפירושו על ספר ירמיהו[14]:

"קסם כתב החכם הגדול רמב"ם ז"ל[15] כי יש אנשים שישפע אליהם הכח השכלי בכח המדמה עד שידברו עתידות ויחלמו חלומות צודקות ומזה הכח היו נביאי הבעל ומפני זה היו מאמינים בהם ויקרא זה העניין קסם ויקרא בעליו קוסם"

מדברים אלה שייחס הרד"ק לרמב"ם, משמע לכאורה שבכוחם של הקוסמים להביא עצמם שיחלמו "חלומות צודקות" ולא שקריות וצ"ע.

עו"ד מרדכי מנוביץ

[1]. הערות למאמרם של הרב מנחם מנדל גולוכובסקי והרב מרדכי הלפרין, אסיא עה-עו, שבט תשס"ה, עמ' 7-32.

[2]. ראה מ' הלפרין, קוים לדרכו של הגרש"ז אויערבאך בהלכות רפואה ופיקוח נפש, ספר אסיא ט עמ' 195-239, שער ראשון, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, עמ' 196-205. — העורך.

3. מסכת יומא פרק ח' משנה ו'. דבריו הובאו כבר במאמר עצמו.

4. ראה למשל הלכות עבודה זרה פי"א י"ב "כל המאמין בדברים אלו וכיוצא בהן ומחשב בלבו שהן אמת ודברי חכמה אבל התורה אסרה אותן, אינו אלא מן הסכלים ומחוסרי הדעת וכו'".

5. בסוגרים המרובעים הוספתי מילות הסבר כפי שאני מבין שצריך לפרש את דבריו. [להבנתי הפירוש הוא שלעיתים רחוקות מאד ("נסינו רחוק") החולה מבריא אחרי הטיפול, אך אין הוכחה שבאמת הגורם להבראה הנדירה הוא הטיפול. — העורך].

6. היו שרצו ללמוד ברמב"ם שרק על איסור תורה אין לעבור אבל איסור דרבנן מותר ומוכח מכך שהבינו בדברי הרמב"ם שסגולה מועילה רק שאין לעבור בגינה על איסור תורה. ראה למשל, ספר שמש וצדקה חלק י"ד סימן כ"ט, פתח הדביר ח"ב סימן ר"כ (דף פ"ה) בשמו ובשם ספר "שמות הארץ" וכן ראה שו"ת טוב טעם ודעת מהדורא תליתאי הלכות אבלות סימן רי"ד אשר היתיר סגולה לקטן ע"י גוי על אף שאימץ את שיטת הרמב"ם הנ"ל. עוד ראה ברכי יוסף או"ח סימן ש"א סעיף ו' שדן שאולי אף לשיטת הרמב"ם אם בדיעבד הסגולה הועילה, לא נחשב הדבר שעבר על איסור תורה ומוכח שאף הוא למד בשיטת הרמב"ם שסגולות מועילות ויש בהן ממשה.

7. ראה מאמרו של הרב של הרב יהודה שביב אסיא ע"א-ע"ב כרך י"ח, ג-ד עמ' 75.

8. הובאה בהערה 9 למאמר.

9. העתקתי לפי הנוסח המופיע בשו"ת הרשב"א.

10. העתקתי מנוסח מורה נבוכים הוצאת "המנורה" ת"א תשמ"ד.

11. תודה לפרופ' מלי לויין שהאירה עיני לעניין זה.

12. הלכות עבודה זרה פי"א הט"ז.

13. סנהדרין דף סז ע"א.

14. פרק י"ד פסוק י"ד ד"ה וקסם ואליל ותרמית לבם.

15. איני יודע מקורו ומהיכן העתיק.